

De roggelelie is een aaibare plant. Eigenlijk is dit bolgewas een akkeronkruid, maar vrijwel niemand kent het nog. De plant die vroeger op grote schaal in graanakkers floreerde, staat nu alleen nog maar in tuinen en één wilde vindplaats in Nederland.

Nieuws over de Roggelelie, deel 8

In maart 1994 schreef ik voor *Natura* een samenvatting van mijn onderzoek naar de Roggelelie (*Lilium bulbiferum* ssp. *croceum*) onder de titel *Tien jaar Roggelelie; een met succes bekroond onderzoek. Deel 7 een open einde*. De toevoeging - een open einde - gaf al aan dat er mogelijk nog eens een vervolg zou kunnen komen.

In de eerste jaren na het laatste artikel in *Natura* is er nog een aantal artikelen in andere tijdschriften verschenen. Daarna werd het stiller, hoewel de Roggelelie nooit helemaal is weg geweest. De informatiestroom werd allengs minder zonder echter helemaal op te drogen. Toch zijn er nog wel diverse vermeldenswaardige gebeurtenissen geweest in de afgelopen jaren zowel in Nederland als in het buitenland. De natuur trekt zich niets aan van staatsgrenzen.

GRONINGSE DORPSTUUNTJES

Jaren geleden bezocht ik het volksdansfestival *Op Roakeldais* in Warffum. Als overnachtingsplek had ik het NTKC kampeerterrein Het Aagt in Eenrum gekozen. De volgende ochtend bij het ontbijt ontdekte ik dat ik een deel van het beleg had vergeten. Onderweg naar Warffum besloot ik om in Bedum even naar de plaatselijke supermarkt te gaan om boodschappen te doen. Toen ik bij de supermarkt parkeerde, zag ik in een tuin aan de overkant van de straat een paar Roggelelies staan. Zonder mijn vergeetachtigheid zou ik niet door, maar om Bedum heen gereden zijn. Naast het bezoek aan het volksdansfestival was het dus ook weer uitkijken geblazen in bebouwde kommen van dorpen in de omgeving. Het resultaat was dat er terloops nog vier tuinen met Roggelelies werden ontdekt en wel in Warffum, Eenrum en Pieterburen. Bij de heemtuin *Domies Toen* in Pieterburen was niet bekend dat er in het dorp twee tuinen waren waar Roggelelies groeiden. In *Domies Toen* had men de

Roggelelie keurig in een roggeakkertje staan samen met andere akkeronkruiden. Afgelopen jaar was ik er nog even terug. Helaas was de Roggelelie door onbekende oorzaken uit de akker verdwenen. Als in het bloeiseizoen in het terpenlandschap van Groningen nog eens systematisch wordt rondgekeken, zullen er waarschijnlijk wel meer tuinen met Roggelelies gevonden kunnen worden. In het onvolprezen boek *Het boereneef in Groningen 1800-2000* (Tineke Scholtens, 2004) heb ik echter geen verwijzing naar Roggelelies gevonden. Mijn vondsten zijn niet in boerentuinen, maar in dorpstuuntjes gedaan. Dit komt overeen met een opmerking die ik in het Oldambt hoorde, dat de lilies armeluis bloemen waren.

HERKOMST IN VELUWSE TUIN ONBEKEND

Langs de oostrand van de Veluwe bleken er onverwachts eveneens diverse tuinen met

De Roggelelie floreerde vroeger op grote schaal in graanakkers, maar in onze contreien staat deze plant nu alleen nog maar in tuinen. FOTO: FRED BOS.

Roggelelies te zijn. Echter niet in de buurt van de van vroeger bekende vindplaatsen De Steeg en Spankeren, maar noordelijker tot in Wapenveld. Met dank aan Rieneke Geerling die mij hier op het spoor zette. Op de Veluwe zelf vond ik bij toeval een tuin in Harskamp. Helaas wist niemand iets over de herkomst.

VIA DENEKAMP NAAR ZENDERSCHE KLOOSTERTUIN

De meest onverwachte en verrassende vondst komt uit Twente. Van Hans Stoltenkamp kreeg ik de mededeling dat hij in de

omgeving van Denekamp Roggelelies in een tuin had gezien. Samen zijn we gaan kijken en ik kon zijn vondst bevestigen. Hans was erg enthousiast en besloot een artikelje over de vondst te schrijven voor het blaadje van de plaatselijke heemkundekring. Eén van de leden stuurde het blaadje gewoontegetrouw door naar familielid Margaretha Bernink (inderdaad een verre verwante van meester Bernink), non in het Karmelietessenklooster te Zenderen. Nadat Zuster Margaretha het verhaal gelezen had, belde ze haar familie op met de mededeling, dat de lelies die in de binnentuin van het klooster groeiden wel eens Roggelelies zouden kunnen zijn. Met toestemming van de abdis van het klooster mocht ik samen met mijn vrouw de lelies komen bekijken. Het waren inderdaad Roggelelies! Het klooster ligt op de Zendersche Esch ten

hij de lelies graag een keer met eigen ogen zien in deze bijzondere, geïsoleerde omgeving.

Een paar jaar later stuurde hij me foto's van Roggelelies, die hij tijdens een studiereis gezien en gefotografeerd had in een korenakker in Oost-Polen, pal ten noorden van het beroemde Bialowieza oerwoud.

ZELFS OP LIMBURGSE KALKGRASLANDEN

In april 1994 verscheen in het Natuurhistorisch Maandblad een artikel over de vondst van de Roggelelie op het Belgische deel van de Sint-Pietersberg (Lejeune, 1994). Met toestemming van de beheerder heb ik de vindplaats in het reservaat in de bloeitijd bezocht. Tijdens een Sjogroepkampje van de NJN blijken we in de zomer van 1967 op minder dan honderd meter van de vind-

een andere route genomen. De tuinen in Doenrade zelf leveren geen lelies op, maar in het nabij gelegen Windraak is het weer raak.

In de herfst mag ik bollen komen halen. Deze worden verdeeld over de tuin van het Natuurhistorisch Museum te Maastricht, de IVN-heemtuin van Munstergeleen en de Botanische tuin van de Universiteit van Luik. In de winter houd ik in Maastricht voor de plantenwerkgroep van het Natuurhistorisch Genootschap een dialezing over de vele aspecten van de Roggelelie.

OP VLAAMSE SCHILDERIJEN

Vrij kort daarna ontvang ik een enthousiaste brief van de helaas veel te jong overleden Bart Graatsma dat hij ook niet meer zomaar naar bloemen op oude schilderijen kan kijken. Hij is op de grote overzichtstentoonstelling van Hans Memling in Brugge geweest en ziet daar op een triptiek over *Het laatste oordeel* een Roggelelie staan aan de voet van Petrus die op de trap naar de hemel staat om de mensen te verwelkomen, die gewogen en voor de hemel geschikt zijn bevonden. De laatste aardse plant op weg naar de hemel is de Roggelelie! Dit schilderij wordt gedateerd op 1473 en is daarmee ruim een eeuw ouder dan de vele Vlaamse bloemenstillevens waarop de Roggelelie ook regelmatig wordt afgebeeld. Voor mij is dit de oudste afbeelding die ik tot nu toe ken.

IN HET MUSEUM VAN GDANSK

In 2001 ben ik in het Nationaal Museum van Gdansk in de gelegenheid om het bewuste schilderij in zijn volle glorie te bewonderen. In het centrale deel van de triptiek kijkt Christus vanuit de Hemel, voorzien van een maagdelijk witte lelie (*Lilium candidum*) en een zwaard toe op het wegen van de mensen door de Aartsengel Michael. Van de suppoost krijg ik toestemming om over het hekje te stappen om de Roggelelie aan de voet van Petrus van heel dichtbij te kunnen bekijken. Het schilderij kent een zeer bewogen geschiedenis en was eigenlijk bestemd voor de opdrachtgevers uit Florence, evenals het schilderij *De aanbidding door de Herders* van Van der Goes. Later in de week zie ik in een aantal dorpjes in het Biebzradal vele mooie boerentuinen met vlammende Roggelelies.

OP ITALIAANSE FOLDERS

Bert Maes en Emma van den Dool sturen mij vanuit Florence een ansicht met een schilderij van Hugo van der Goes. Als ik in de herfst van 2003 in Florence ben, bezoek ik het Uffizi Museum. In de zaal waar de

Govelin is de mooiste vindplaats van Roggelelies in Nedersachsen. De plant floreert daar op akkers met haver en rogge. FOTO: FRED BOS

zuiden van Zenderen en is ruim een eeuw geleden royaal ommuurd.

Zuster Margaretha had bij de nonnen in het klooster navraag gedaan of iemand iets over de herkomst van de lelies wist. Zelfs de oudste karmelietessen wisten alleen maar te vertellen dat ze er altijd al hadden gestaan. Niemand had enig idee waar ze vandaan kwamen. Misschien groeiden ze in de negentiende eeuw op de es van Zenderen en zijn ze door de ommuring en door extensief beheer binnen de muur behouden gebleven. Waarschijnlijk zullen we het nooit weten.

Later ben ik nog terug geweest met Fons Eysink, de drijvende kracht achter veel geslaagde natuurontwikkelingsprojecten in Twente. Toen hij het verhaal hoorde, wilde

plaats opnames gemaakt te hebben in de kalkgraslanden! Deze vindplaats op een steile helling lijkt veel meer op de vindplaatsen die ik in de Alpen van Graubünden en langs het Comomeer heb gezien dan die in de vlakke Noord-Nederlandse en Noord-Duitse Laagvlakte. Op de terugweg gaan we bij het vliegveld Maastricht-Aken van de snelweg af om nog even in Doenrade te gaan kijken, omdat ze daar tot in het begin van de jaren veertig van de twintigste eeuw nog in een akker voorkwamen. We stuiten op een wegafzetting en moeten noodgedwongen een omweg door Beek maken. Wie schetst onze verbazing, dat deze omleidingsroute in de bebouwde kom ons langs twee tuinen voert waarin Roggelelies groeien. Zonder deze omleiding hadden we

beroemdste schilderijen van Botticelli hangen zoals de *Geboorte van Venus* en *De Lente*, hangt ook de *Aanbidding door de Herders* ofwel *Het Portinari Altaar* van Hugo van der Goes. Deze triptiek is evenals die van Memling in Brugge gemaakt en wordt gedateerd op 1474, de beide meesterwerken zijn dus van tijdgenoten, die elkaar ongetwijfeld gekend zullen hebben. Roggelelies of afbeeldingen ervan zijn in die tijd in Brugge voorhanden geweest. Wie weet zijn er nog meer schilderijen uit die tijd waar ze op staan.

Op de voorgrond op de onderrand van het schilderij staan twee vazen met bloemen. In de grote vaas staan een Roggelelie, een blauwe en een witte lis. In de kleine vaas ernaast een blauwe akelei en een mij onbekende soort. Achter de vazen ligt een korenschoof van rogge. Symbolischer kan het bijna niet. Voor de schoof zijn viooltjes uitgestrooid. De aanbidding is dus gesitueerd in hartje zomer en niet met Kerst. In de museumwinkel is het schilderij gelukkig als poster te koop. De grote vaas met bloemen is apart als boekenlegger te verkrijgen. In het VVV-kantoor zie ik dat de folders van de Mugello, de streek ten oosten van Florence, de Roggelelie als logo voeren. Dus daar moet ik in een meimaand nog maar eens gaan zoeken.

ROGGEAKKERS IN NIEDERSACHSEN

Eind mei 2007 ben ik in Hannover aanwezig bij de presentatie van de *Atlas van de Flora van Niedersachsen* (Garve, 2007). Daar maak ik van de gelegenheid gebruik om uit de kaartenbak (nog niet gedigitaliseerd) alle grotere vindplaatsen van de Roggelelie over te nemen. Op mijn vraag wat de mooiste vindplaats is, krijg ik te unaniem te horen dat ik daarvoor in Govelin moet zijn. Half juni als de lelies bloeien bezoek ik Govelin. Onderweg ga ik bij Celle nog even een grote vindplaats langs, die ik in 1992 heb bezocht, om te kijken hoe het ermee staat. Helaas is de vindplaats nu geen braakakker meer, maar een grote parkeerplaats bij een bouwmarkt. Van de ruim zeventig exemplaren van toen vind ik nu minder dan tien terug.

De teleurstelling hierover verdwijnt als sneeuw voor de zon als ik vlak voor Govelin, een afgelegen buurtschapje van vier huizen, in een perceel haver de eerste Roggelelies zie. Als ik uit de auto stap, word ik verwelkomd door vier veldleeuweriken die hoog in de lucht boven de akker uitbundig zingen. Op de achtergrond hoor ik een wielewaal en een geelgors. Helaas ken ik het geluid van de ortolaan niet, want die broedt hier ook. Daarna ga ik naar

Harry Bergmann, de boer en eigenaar van de akkers. Hij weet van mijn komst en laat mij direct zijn mooiste roggeakker zien. Hij verontschuldigt zich, dat de akker er niet zo mooi bij ligt als vorig jaar. De wilde zwijnen hebben dit jaar voor het eerst ontdekt, dat de bollen eetbaar zijn en hebben een paar dagen eerder met hun neus bijna alle grote bollen van lelies met meer dan tien bloemen uitgegraven en opgevreten. De treurige bloemstengels liggen als bewijs nog op de grond te verwelken. Gelukkig zijn de meeste bollen kleiner. In de akker staan nog honderden, zo niet een paar duizend lelies in bloei. Een adembenemend schouwspel. Zo moeten de akkers er in de negentiende eeuw op de Hondsrug ongeveer hebben uitgezien. Behalve de lelie groeien er tienduizenden exemplaren van Korensla en Glad biggenkruid. Vrijwel alle andere soorten van de plantengemeenschap van roggeakkers zijn in ruime mate aanwezig. Nooit gedacht dat ik ooit nog eens in zo'n akker zou staan genieten.

Een paar jaar geleden is er met subsidie van de overheid een natuurpad met informatiepanelen uitgezet (zie voor meer informatie: www.lilienpfad.de).

Helaas hebben de laatste verkiezingen een

Boven: Deel van het triptiek *Het laatste oordeel*, in 1473 geschilderd door Hans Memling. Links: (uitsnede) de plant aan de voet van Petrus is de Roggelelie.

grote verslechtering voor de natuur teweeg gebracht: de Groenen zijn uit de regering en de CDU is ervoor in de plaats gekomen. Zij geven een veel beperktere uitleg aan het rentmeesterschap en de subsidies worden drastisch verminderd, zodat het voor Bergmann moeilijk wordt om deze unieke rijkdom te bewaren. Op verschillende manieren wordt geprobeerd om elders fondsen te werven en om de politiek op andere, betere gedachten te brengen. Op de Lilienstag, die een paar dagen later plaatsvindt,

kan ik helaas wegens andere verplichtingen niet aanwezig zijn, maar ik beloof Bergmann om voor het liefste een artikel te schrijven om de onvervangbare waarde van dit akkercomplex te benadrukken.

Het ziet er naar uit dat de subsidies inderdaad op tijd afkomen. De akkers van Harry Bergmann zijn onlangs op de top-tien van akkergemeenschappen van Duitsland geplaatst. Het is de bedoeling dat de akkers van Govelin gaan fungeren als een 'Arche für den Wildkräuterschutz'.

NOG EEN SCHILDERIJ EN EXPOSITIE

Als ik in augustus na een plantensociologische excursie op de Manteling de volgende dag in Domburg een tentoonstelling bezoek van schilders uit drie kunstenaarsdorpen aan zee (onder meer Piet Mondriaan, die zijn jeugd in mijn woonplaats Winterswijk heeft doorgebracht) word ik weer verrast. Een van de geëxposeerde schilderijen heeft als titel *Dame mit Lilien*. Het is in het begin van de twintigste eeuw geschilderd door Hedwig Woermann, die in het kunstenaarsdorp Ahrenshoop aan de Oostzee woonde en werkte. Het dorp ligt ten westen van Rügen in Mecklenburg-Vorpommern. De

lilie is onmiskenbaar een Roggelelie en is met zijn vele bloemen van het kaliber, dat door de wilde zwijnen werd opgevreten in Govelin. Google naar 'Hedwig Woermann, 'Dame mit Lilien' of 'Malweiber von Ahrenshoop' en u ziet het mooie schilderij. De voormalige DDR biedt dus ook nog vondstmogelijkheden.

In 2008 omstreeks de langste dag wordt een weekendexcursie georganiseerd voor de PKN, de Plantensociologische Kring Nederland om opnames te maken en de boer in elk geval moreel te ondersteunen. Govelin ligt vlakbij Hitzacker aan de Elbe. In de zomer van 2008 verzorg ik in het plaatselijke museum een tentoonstelling over de Roggelelie. Jaren geleden is deze tentoonstelling al eens in de Bibliotheek van Winterswijk te zien geweest. Deze keer zal ik zeker de relatie met de koninklijke familie benadrukken. Een copie van het schilderij van Stadhouder-Koning Willem III met daarop een Roggelelie zal zeker een goede plaats in de tentoonstelling krijgen. Hitzacker is namelijk erg trots op Freiherr Claus von Amsberg, die in Hitzacker is geboren. Prins Claus heeft in het museum al een eigen zaal. Als het plaatselijke chauvinisme kan helpen bij de veiligstelling van de rijkste vindplaats, is dat mooi meegenomen (informatie over het museum is te vinden op www.museum-hitzacker.de). Met dank voor de hulp van de vele infor-

manten is de kennis over de Roggelelie weer verder toegenomen.

Fred Bos uit Winterswijk is lid van de KNNV-afdeling Oost-Achterhoek, districtcoördinator van Floron voor Oost-Gelderland, lid van de Plantensociologische Kring en gefascineerd door lilies.

Literatuur

- BOS, F. (1991), De Roggelelie, een aabare plant. *Natura* 5: 107-109.
BOS, F. (1994), Op zoek naar de roggelelie. *Tuinjournaal*, mei 1994: 14-17.
BOS, F. (1995), De raadselachtige roggelelie. *Natuurhistorisch Maandblad*, mei 1995: 120.
BOS, F. (1998), De plantensociologische plaats van *Lilium bulbiferum* subsp. *croceum* in Noordwest-Europa. *Stratiotes* 16: 3-11.
GARVE, E. (2007), *Verbreitungsatlas der Farn- und Blütenpflanzen in Niedersachsen und Bremen*. Hannover.
LEJEUNE, M. (1994), Roggelelie ingeburgerd op het Belgische deel van de Sint-Pietersberg. *Natuurhistorisch Maandblad* 4: 69-71.
MILEWSKA, D. (1989) *Hans Memling, The Last Judgement*. Gdansk.
SCHOLTENS, T. (2004), *Het boerenef in Groningen 1800-2000*. Assen.
SIGGEIRSSON, E. I. (1995), *Eldljilja (Lilium bulbiferum)*. Garoyrkjurtitio Reykjavik: 96-97.

Boeken en catalogi over bloemenschilderijen

- WINKELMANN-RHEIN, G. (1968), *Blumen-Brueghel*. Köln.
SEGAL, S. (1990), *Flowers and Nature, Netherlandish Flowerpainting of Four Centuries*. Amstelveen.
BRENNINKMEYER-DE ROOIJ, B., BROOS, B., MEYER, F. G., VAN DER PLOEG, P. (1992), *Boeketten uit de Gouden Eeuw, Mauritshuis in Bloei*. Zwolle/Den Haag.
TAYLOR, P. (1995), *Bloemstillevens in de Gouden eeuw 1600-1720*. Zwolle.
BRENNINKMEYER-DE ROOIJ, B. (1996), *Roots of seventeenth-century Flower-Painting*. Leiden.
DEVISSCHER, H., LAWALRÉE, A., SEGAL, S., VANDENBROECK, P. (1996), *Bloemen in de schilderkunst van de 16e tot de 20e eeuw*. Gemeentekrediet.
BLOEMEN IN HET MAURITSHUIS (2007), Zwolle/Den Haag.

Boven: Deel van het triptiek *Aanbidding door de Herders* ofwel *Het Portinari Altaar*, in 1474 geschilderd door Hugo van der Goes. Inzet: achter de vaas met Roggelelies ligt een korenschoof van rogge.